

Haderslev **Ny Energi!**

Værktøj/inspiration til tidlig borgerinvolvering, til
fremme af VE-planlægning

Plan22+ er en femårig indsats fra Plan- og Landdistriktsstyrelsen og Realdania, som skal understøtte kommunernes klimaarbejde ved at udvikle ny viden og redskaber til at indfri klimamålsætninger gennem den fysiske planlægning

Titel: Haderslev Ny Energi! - Værktøj/inspiration til tidlig borgerinvolvering, til fremme af VE-planlægning

Forfattere og medvirkende: Lene Lindberg Marcussen - Magnús Halldórsson - Tobias Gandrup

Udgiver: Haderslev Kommune

Dato: 02.07.2025

**PLAN
22+**

Introduktion VE-planlægning i Haderslev Kommune

Katalogets formål er at kvalificere arbejdet med borgerinddragelse i planlægningen af vedvarende energiprojekter ved at tilbyde refleksioner, eksempler og anbefalinger, som understøtter en tidlig, tydelig og formålsafklaret inddragelse af borger og lokalsamfund - med særligt fokus på, hvordan VE kan indgå som en integreret del af den lokale udvikling.

Baggrund

Haderslev Kommune vil den grønne omstilling. Klimahensyn vil fremover være en konstant i kommunens fysiske planlægning på alle niveauer. Kommunen vedtog i efteråret 2022 en omfattende klimaplan indenfor rammerne af DK-2020-samarbejdet. Planen og tiltagskataloget beskriver, hvordan kommunen frem mod 2030 og videre til 2050 skal arbejde med klimatiltag gennem fysisk planlægning baseret på syv principper. Principperne fokuserer på en handlingsorienteret tilgang med bred borger- og virksomhedsinddragelse, herunder partnerskaber omkring konkrete tiltag.

Kommunen arbejder for en bæredygtig grøn omstilling, der bidrager til generelle målsætninger for vækst og udvikling samt skaber lokale merværdier. Haderslev Kommune ønsker at sætte barren højt og tænker bredt i sin planlægning for den grønne omstilling.

Planstrategi

Haderslev Kommunes klimaplan understreger behovet for en hurtig udbygning af vedvarende energi frem mod 2030.

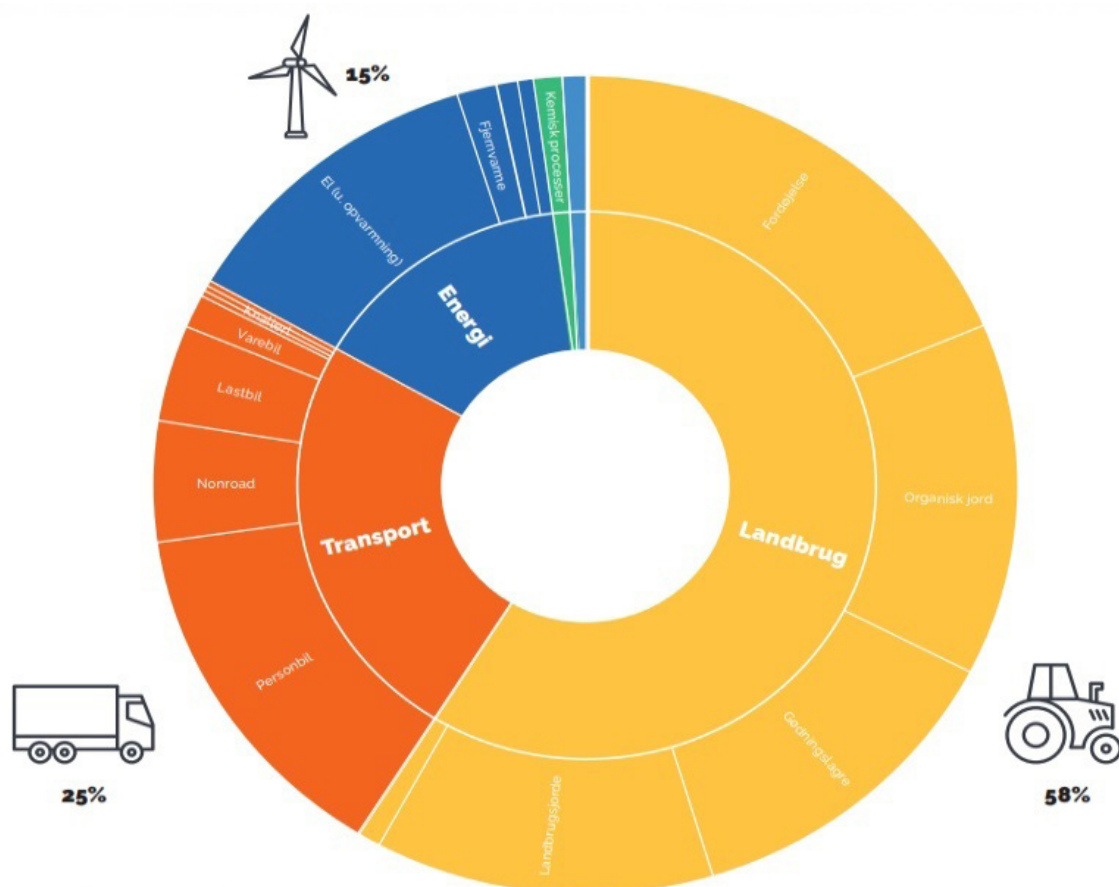
Planlægningen for VE er blevet mere presserende og kompleks de seneste år. Der er behov for både store, centrale VE-løsninger og mindre, lokale tiltag. Samtidig skal planlægningen afstemme og understøtte øvrige strategiske målsætninger og lokale hensyn, hvilket rejser udfordringer på alle

niveauer.

- Hvordan sikrer vi gennem planstrategien, klimaplaner eller VE-strategier et politisk og offentligt fokus på behov og potentialer i udbygningen af VE samt et bredt perspektiveret analysegrundlag for inddragelse, beslutning og planlægning for VE?
- Hvordan sikrer vi gennem kommuneplanlægningen en præcis og tilstrækkeligt åben udpegning af egnede VE-områder samt de værdifulde og potentielt sårbare nærområder?
- Hvordan sikrer vi en vedkommende, inddragende og fremadsynet lokalplanlægning for VE-anlæg og deres nærområder, som både fremmer VE-projekterne og de lokale værdier samt åbner nye potentialer?

Dette katalog er et led i Haderslev Kommunes arbejde med at imødekomme denne problemstilling ved at belyse:

- Identifikation af lokale udfordringer ved store VE- eller klimatilpasningsprojekter
- Lokal anerkendelse og accept af projekter.
- Udvikling og realisering af lokale muligheder for positiv bosætning og erhvervsudvikling.
- Realisering af målsætninger og handlinger i DK2020-planen.
- Generering af lokal merværdi
- Erfaringsopsamling og vidensdeling til fremtidige VE-planlægning.

Haderslev Kommunes klimaregnskab, udledning af drivhusgasser, fordelt på energi, landbrug og transport.

Politisk prioritering Pilotprojekter i Haderslev Kommune

Baggrund Pilotprojekter

Teknik og Klima udarbejdede i 2021 et forslag til et samlet kommuneplantillæg, der skulle udlægge i alt 12 områder til solceller. Baggrunden for kommuneplantillægget var konkrete ansøgninger om solenergi projekter i 12 områder, der var fordelt ud over hele kommunen. Der havde i forbindelse med udarbejdelsen af kommuneplantillægget ikke været gennemført nogen dialog med de berørte lokalområder, inden tillægget blev udsendt i offentlig høring. Kommuneplantillægget mødte i høringsfasen en betydelig lokal modstand, da borgerne ikke havde følt sig inddraget i processen.

Mange borgere følte, at planen var for stor og abstrakt, og der opstod derfor en udbredt lokal modstand mod planen. Under indtryk af de mange lokale indsigelser valgte kommunalbestyrelsen i august 2021 ikke at vedtage det endelige planforslag. I stedet formulerede kommunalbestyrelsen en række retningslinjer for opstilling af solceller i det åbne land. Retningslinjerne omhandlede blandt andet solcellernes afstande til beboelse, solcelleområdernes indbyrdes afstand og restriktioner på opførelsen af solceller indenfor eksempelvis skovbyggelinjen.

Bred lokal opbakning

For at sikre en bred lokal forankring og positiv effekt ved udpegning og planlægning af VE-anlæg, kan det være nødvendigt at anskue planopgaverne i et bredere perspektiv og inddrage nye strategiske tilgange i de traditionelle planprocesser. Her kan det blandt andet være relevant for kommunen at supplere sin traditionelle rolle som planmyndighed med rollen som facilitator og vejleder, der aktivt inddrager relevante

aktører og stimulerer til lokale partnerskaber.

Politisk prioritering

I efteråret 2022 vedtog kommunalbestyrelsen at gennemføre fire pilotprojekter for solenergi. Ét af projekterne blev sat i bero efter ønske fra bygherren. De tre resterende projekter varierer i størrelse, form og lokal forankring, hvilket giver kommunen mulighed for at afprøve nye tilgange til planlægning, inddragelse af aktører og de planlægningsmæssige rammer. Dette åbner også op for nye perspektiver for de berørte lokalområder. Politikerne vælger pilotprojekter, men der igangsættes ikke planlægning for dem. En beslutning om at starte planlægningen skal kvalificeres gennem forhåndsdialogen om pilotprojekterne.

Teknik og Klimaudvalget har endvidere i februar 2023 besluttet, at indsatsen og perspektiverne i de tre pilotprojekter skal styrkes gennem et tæt forsknings- og udviklingssamarbejde med Syddansk Universitets Center for Landdistriktsforskning. Det tiltænkte projekt skal sammen med planstrategien skabe rammer for en eventuel nytænkning af tilgangen til VE i fremtiden. Tilsvarende vil projektet sætte en retning for kommunens fremtidige forvaltning af puljemidler og ikke mindst den lovbestemte Grøn Pulje.

Lokal udvikling

Endeligt forventes projektet at kunne pege på typer af konkrete tiltag, der kan fremmes gennem planlægningen, og som kan fremme en positiv udvikling i lokalområderne. Det kan eksempelvis være tiltag, der kanaliserer økonomiske midler fra VE-projekterne over i renovering af bygningsmassen eller til

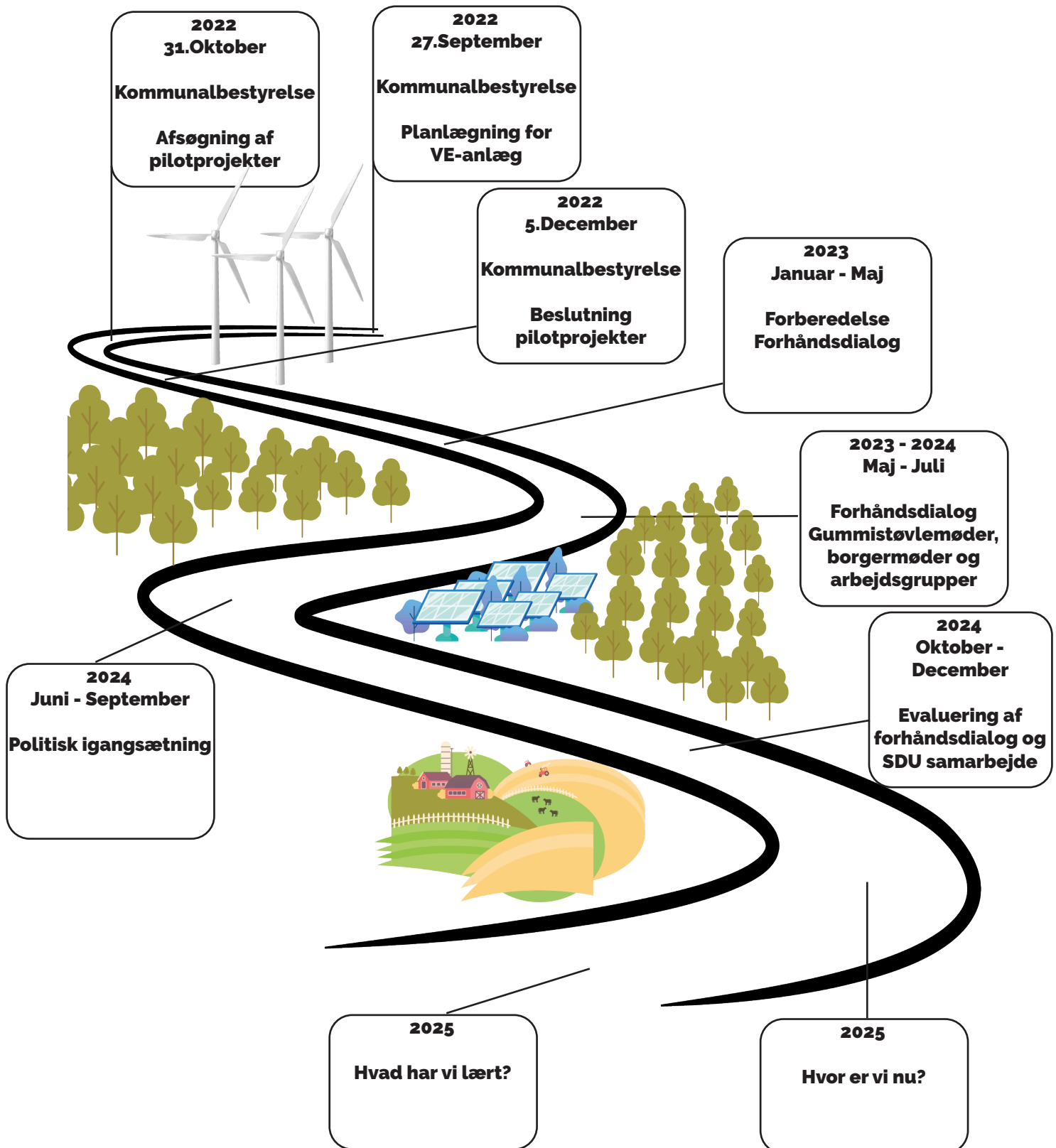
generel byfornyelse, som kan understøtte bosætningsværdierne i området.

Tilsvarende kan tiltag omkring lokalt medejerskab eller direkte lokal energi- og varmeforsyning bidrage til at gøre et område mere attraktivt for både bosætning og erhverv. Eller det kan være tiltag, der udlægger nye områder og forbindelser i tilknytning til VE-anlæggene, og som kan fremme nye arealanvendelser, udtagning af mindre egnede landbrugsarealer samt tilgængelighed til og etablering af mere og bedre natur.

Haderslev Kommune forventer gennem dette projekt at kunne pege på nye tilgange til det traditionelle planarbejde, som kan være relevante for tilsvarende processer og projekter i andre kommuner.

Projektets tidslinje

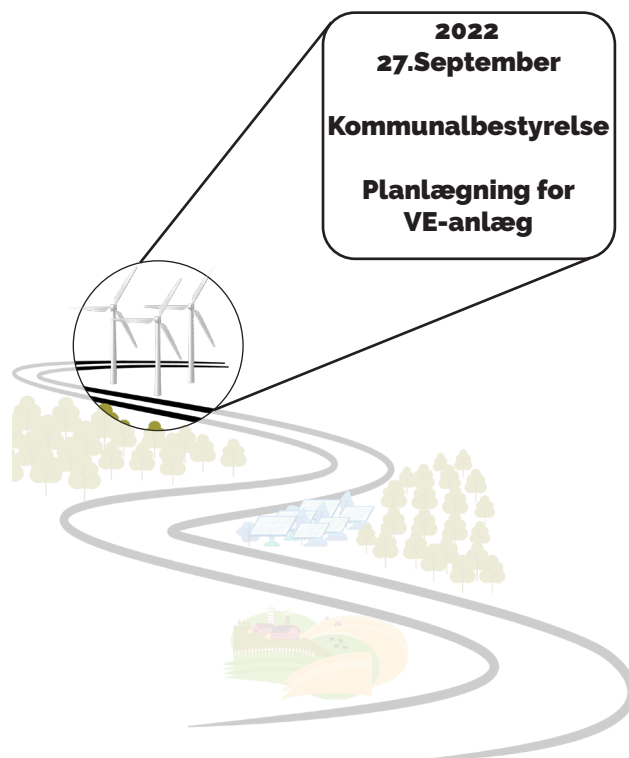

Planlægning for VE - Anlæg, Pilotprojekter

Haderslev Kommunalbestyrelse besluttede den 27. september 2022, efter en omfattende politisk proces, at igangsætte målrettet kommune- og lokalplanlægning for ét eller flere pilotprojekter med større solenergianlæg i Haderslev Kommune. Disse pilotprojekter skulle bidrage med ny viden og erfaring i kommunens grønne omstilling gennem realisering af konkrete projekter. Samtidig skulle projekterne sikre tidlig og meningsfuld borgerinvolvering i planlægningsprocessen.

Der havde længe været stor interesse fra både lokale aktører og energiselskaber for at etablere solenergianlæg i Haderslev Kommune. Ved den politiske behandling af et forslag til kommuneplantillæg i august 2021 var der allerede 15 ansøgninger om solenergi projekter, der dækkede næsten 2.000 hektar. Mange af disse ansøgninger blev ikke længere relevante efter vedtagelsen af nye retningslinjer for placering, størrelse og afstand af solenergianlæg. Siden august 2021 blev der dog modtaget 21 nye eller reviderede projektforslag, som helt eller delvist opfyldte de nye retningslinjer.

De modtagne ansøgninger og interessetilkendegivelser kunne opdeles i to hovedtyper af projekter, kendetegnet ved deres størrelse og ejerforhold. Den første type omfattede meget store arealer på op til 300 hektar, hvor kommercielle energiselskaber ønskede at opkøbe eller leje jord til solpaneler. Disse projekter havde ofte begrænset lokal forankring og forelå som regel kun som skitseforslag. Den anden type projekter omfattede mellemstore eller store arealer på 40-120 hektar og udsprang

af lokale initiativer, hvor lokale lodsejere i samarbejde med eksterne partnere havde udarbejdet detaljerede forslag til solenergianlæg.

Politisk afsøgning - Pilotprojekter

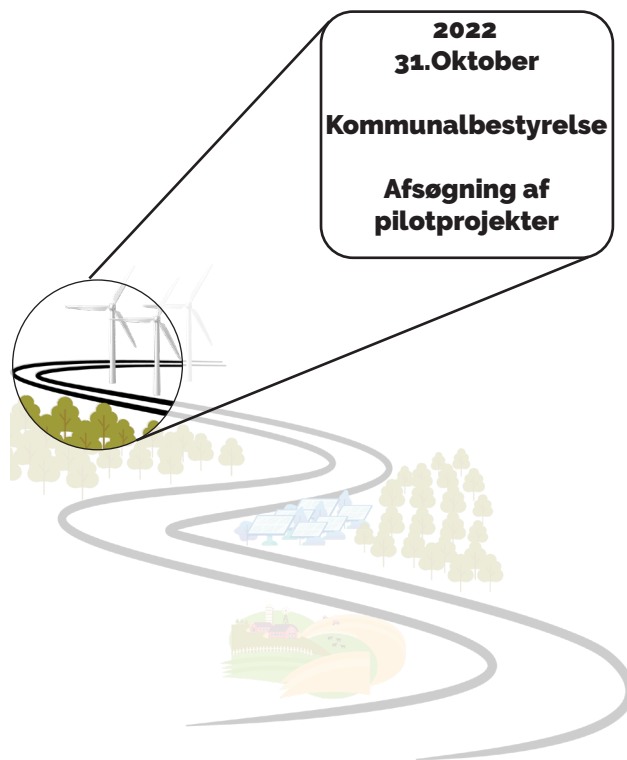
Beslutning om afsøgning af pilotprojekter

Haderslev Kommunalbestyrelse besluttede den 31. oktober 2022 at igangsætte planlægningen af større solenergianlæg i kommunen. Beslutningen indebar en målrettet indsats for at udvikle ét eller flere pilotprojekter, som skulle bane vejen for fremtidige solenergiprojekter.

Formålet var at skabe et solidt videns- og erfaringsgrundlag, der kunne understøtte den fremtidige planlægning og prioritering af solenergi i Haderslev Kommune.

Forvaltningen anbefalede overfor politikerne, at der blev indledt en videre dialog med forslag til tre konkrete pilotprojekter blandt de indkomne ansøgninger og interessetilkendegivelser. De tre typer af projekter adskilte sig særligt i deres størrelser og ejerformer. Projekterne afspejlede derved netop de tidligere besluttede væsentlige politiske opmærksomhedspunkter omkring projekternes størrelser, placeringer og nabohensyn og prioriteringer af projekter. Tilsvarende afspejlede pilotprojekterne forskellige ejerforhold og lokal forankring. Endeligt anbefalede forvaltningen på baggrund af ønsker om lokale initiativer, foranlediget af den aktuelle energikrise, at der blev indledt dialog om et pilotprojekt, som havde som primært formål at sikre energiforsyning til en enkelt virksomhed. Pilotprojekterne omfattede således:

Et mindre virksomhedsejet projekt, hvor etableringen af solceller primært skulle understøtte virksomhedens egen forsyning med elektricitet.

Et større projekt på potentielt mere end 75 hektar indenfor Forsvarets kompensationszone (rød zone) ved Skrydstrup.

Et mellemstort projekt med en forventet størrelse på mindre end 75 hektar, der tog udgangspunkt i et lokalt initiativ.

Det var forvaltningens vurdering, at realiseringen af tre pilotprojekter endvidere ville kunne tilvejebringe vigtig viden om og erfaringer med planlægning og borgerinddragelse, som kunne danne grundlag for den videre planlægning og prioritering af solenergianlæg, herunder på følgende områder:

- Muligheder for indplacering af anlæggene i landskabet med henblik på bedst at sikre hensynene til synlighed og afstande samt de naturmæssige og landskabelige hensyn.
- Metoder til at sikre en tidlig, præcis og vedkommende inddragelse af borgere og andre aktører i processerne.
- Metoder til at sikre en bred accept og medejerskab til projekterne blandt naboer og andre direkte berørte.
- Muligheder for at fremme et lokalt, økonomisk medejerskab.
- Muligheder for at fremme bedre natur og rekreative muligheder ved anlæggene.

- Muligheder i forvaltningen af Grøn Pulje til at understøtte lokale initiativer.
- Muligheder for skalérbarhed og eventuelle senere udvidelser eller teknologiske tilpasninger af projekterne.
- Muligheder for samarbejder eller synergier mellem projekter og virksomheder og forsyningselskaber.
- Metoder til fremtidig vurdering og prioritering af ansøgte solenergianlæg.

Politisk prioritering - Pilotprojekter

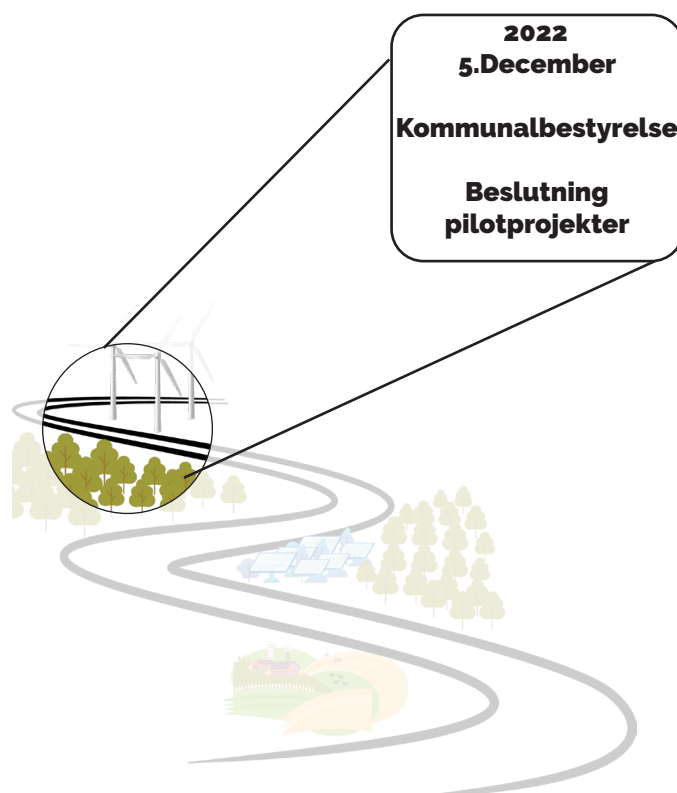
Beslutning om afsøgning af pilotprojekter

Haderslev Kommunalbestyrelse beslutte den 5. december 2022 hvilke projekter skulle prioriteres.

Beslutningen blev, at der var valgt at gå videre med fire konkrete solcelleprojekter:

- Solcelleprojekt på 150 ha i rød kompensationszone ved Skrydstrup.
- Solcelleprojekt på 65 ha i lavbundsareal ved Strandelhjørn
- Solcelleprojekt på 4 ha i erhvervszone ved Gram.Virksomhedsnært
- Solcelleprojekt på 100 ha i landbrugsområde ved Simmersted og Kastvrå. Lokalt initiativ.

Ydermere blev det besluttet, at planprocessen for solcelleprojekterne skulle inkludere en forhåndsdialog. Formålet med denne dialog var at inddrage projektejdere, naboer og relevante myndigheder, inden planlægning for hvert enkelt projekt blev

politisk igangsæt. Dialogen havde til formål at:

- Kvalificere den politiske beslutning om igangsætning.
- Kvalificere og eventuelt tilrette projekterne, så de bedst muligt kunne balancere de forskellige interesser og hensyn.

Senere ville pilotprojekterne kunne bidrage til det videre planarbejde i Haderslev Kommune med ny viden og erfaringer, inden en eventuel igangsætning af et plangrundlag i form af kommuneplantillæg, lokalplanlægning og miljøvurderinger.

Forberedelse - Forhåndsdialog

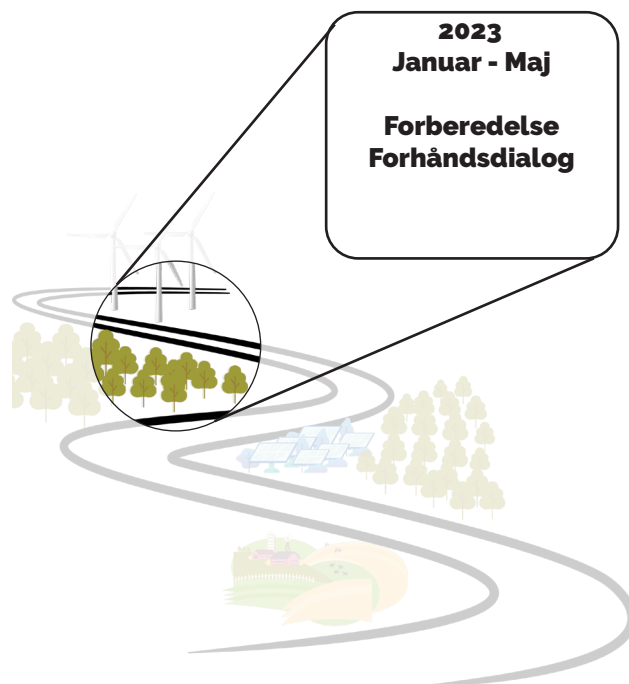
I forberedelsen for pilotprojekterne blev der sammensat en tværfaglig arbejdsgruppe, som skulle håndtere projekterne ud fra et planfagligt og strategisk perspektiv.

Arbejdet med pilotprojekterne blev ydermere styrket fagligt gennem et samarbejde med Syddansk Universitet samt en tilknytning til Realdania og Dansk Byplanlaboratoriums program Plan22+.

I en indledende dialog med projektejerne blev projekterne præciseret og afgrænset. Dette arbejde omfattede, at der blev gennemført en planteknisk screening for at identificere og eventuelt afbøde mulige grundlæggende udfordringer, der senere kunne gøre det vanskeligt at realisere de enkelte projekter.

Haderslev Kommune fastlagde i tæt dialog med projektejerne forslag til den endelige afgrænsning af projektområderne. Afgrænsningerne var en forudsætning for en troværdig og præcis dialog med borgere og myndigheder om projekterne. Projektejerne traf som led i denne proces endelige aftaler med de respektive lodsejere om anvendelse af områderne.

Ydermere blev der foretaget en kortlægning af relevante myndigheder og lokale aktører, som skulle inddrages i forhåndsdialogen om de enkelte projekter. Herunder blev dialogen tilrettelagt, så den havde en vedkommende og relevant form i forhold til de enkelte aktører. Det blev besluttet, at dialogen med de forskellige grupper skulle ske i form af rundvisninger og workshops ved de enkelte projekter i løbet af maj-august 2023.

I tilknytning til den indledende offentlige dialog kommunikerede myndigheden om projekterne og den inddragende proces via Haderslev Kommunes hjemmeside med henblik på at sikre størst mulig transparens i processen.

Derudover blev der ført dialog med lokale repræsentanter for borgerforeninger og lokalråd, som bidrog til en interessant kortlægning og afgrænsning af de relevante lokalområder, der skulle inviteres med i processerne. Der blev desuden etableret en underside på kommunens hjemmeside med information om processen, som løbende blev opdateret for at sikre åbenhed og tilgængelighed.

Forhåndsdialog

- Gummistøvlemøder og borgermøder

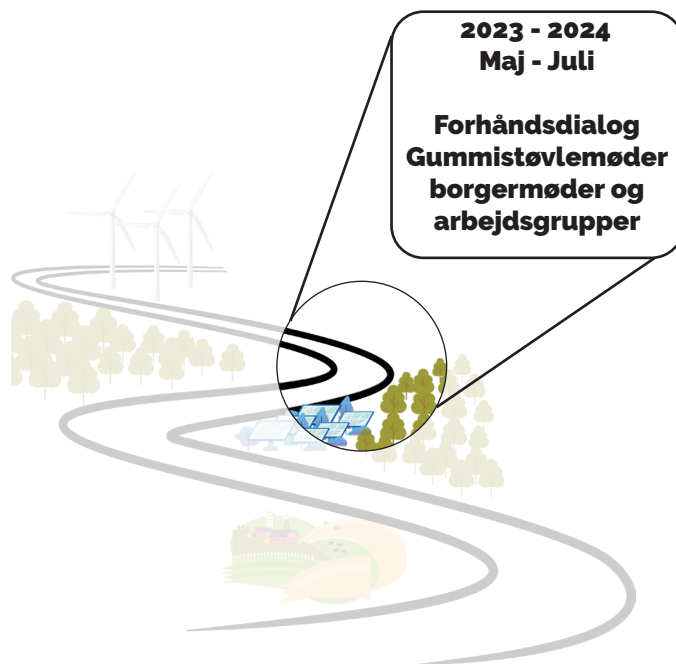
I løbet af foråret 2023 fortsatte myndigheden den indledende dialog med tre mulige pilotprojekter for solenergi. Dialogen blev særligt gennemført med henblik på at kvalificere og afgrænse de tre projekter. Samtidig blev der indledt en dialog med naboer til projekterne om det lokale syn på begrænsninger og muligheder ved de tre projekter.

Gummistøvlemøder

Formålet med gummistøvlemøderne var at invitere de nærmeste naboer/borgere til solcelleprojektet på en gåtur i og omkring solcellearealet. Der var fokus mere på uformel snak omkring projekterne. Bygherre deltog og gik sammen med borgere og repræsentanter fra kommunen. Generelt var det oplevelsen, at borgerne syntes om denne tilgang. Som sagt var der ikke fokus på at gå i dybden med teknikken eller planlægningsprocessen - det var mere en indgang til videre dialog med borgerne, fordi efterfølgende blev der inviteret til borgermøde i projektområdernes forsamlingshuse.

Borgermøder

De første borgermøder blev indledt som informationsmøder. For at sikre et tidligt og fælles informationsgrundlag for alle borgere i de berørte områder, var der fokus på at få inviteret naboer til projektarealet samt andre interesserede. Haderslev Kommune orienterede om det mulige projekt og om processen omkring en senere politisk beslutning og projektudviklere præsenterede det ansøgte projekt. Ved møderne blev der lagt vægt på at understrege, at der endnu ikke var truffet politisk beslutning om igangsættelse af pilotprojekterne, og at møderne var en del af den afklarende

proces før en eventuel politisk beslutning om igangsættelse. Tilsvarende orienterede udvikleren om projektet og dets perspektiver.

Formålet med borgermøderne var at kortlægge lokale synspunkter omkring projekterne, give fælles informationsgrundlag, drøfte eventuelle afhjælpende tilpasninger af projekterne samt at drøfte mulighederne for at skabe merværdier for de berørte lokalområder. Disse borgermøder viste værdien i en tidlig og åben inddragelse af offentligheden og ikke mindst af de nærmeste naboer. Møderne bidrog særligt til at kortlægge og drøfte lokale bekymringer ved projektet. Gennemgående for de tre pilotprojekter kunne bekymringerne opsamles efterfølgende:

- Spørgsmål om værdiforringelse af ejendom og kompensation. Her er blandt andet blevet orienteret om de lovbestemte kompensationsregler og om mulighederne i blandt andet Grøn Pulje.
- Spørgsmål omkring udsigt og landskabsoplevelse. Her har det været værdifuldt at kunne besigtige og tilpasse det mulige projektområde på stedet under møderne samt at blive orienteret om planerne for skærmende bevoksning.

- Spørgsmål om støj og refleksion i såvel anlægs- som driftsfasen. Her er blevet orienteret om, hvordan disse hensyn sikres gennem planlægningen.
- Frygten for lokal splittelse som følge af projektet har gjort det afgørende for de lokale parter at tage ansvar og iværksætte en tidlig, tydelig og åben borgerdialog, så borgerne føler sig oplyst og inddraget - og dermed mindske risikoen for konflikt selv i tilfælde af general modstand mod projektet.
- En række principielle forhold omkring opstilling af solceller i forhold til anvendelsen af landbrugsjord, oplevelsen af livet på landet, og hvorvidt andre placeringer i kommunen kan være bedre har været en del af diskussionerne på møderne.

Under og efter informationsmødet var der mulighed for at stille spørgsmål eller indgå i en videre dialog med udvikler og kommunen om det mulige projekt. Endeligt blev interesserede fra lokalsamfundet opfordret til at engagere sig i lokale arbejdsgrupper omkring projektet.

Arbejdsgrupper

Med udgangspunkt i lokale foreninger og bestyrelser blev der efter informationsmøderne nedsat arbejdsgrupper. Selvom arbejdsgrupperne tog udgangspunkt i eksisterende organisationer, havde alle interesserede mulighed for at deltage i møderne. Til arbejdsgruppemøderne orienterede Haderslev Kommune om projekterne og om den proces, der ledte frem til en politisk beslutning og en eventuel realisering af det. Endvidere blev der – efter ønske fra deltagerne – afholdt møder for arbejdsgrupperne med deltagelse af udvikler, hvor grupperne havde lejlighed til at stille spørgsmål til udvikler og drøfte fælles problemstillinger.

På møderne havde de deltagende borgere

mulighed for at stille spørgsmål, vende bekymringer og idéer eller bringe uklarheder op til videre undersøgelser. Samtidig drøftede grupperne forslag til justeringer af projektet, som kunne afhjælpe bekymringer eller uuhensigtsmæssigheder. Endeligt drejede en stor del af drøftelserne i arbejdsgrupperne sig om mulighederne for at gennemføre lokale initiativer som enten en direkte del af projektets realisering eller for de midler, dels gennem udviklers frivillige støtte til lokalområderne og dels gennem midlerne fra grøn pulje. For ét af pilotprojekterne blev der dog ikke etableret arbejdsgrupper, da der blandt de lokale borgere var udtalt modstand mod projektet og dermed ikke interesse for at indgå i en dialogbaseret proces.

Disse drøftelser om potentiel lokal udvikling og merværdier ved projektet fyldte en del i arbejdsgruppernes drøftelser. Arbejdet med at udvikle lokale merværdier i forbindelse med det mulige projekt indgik derfor i dialogen om områdefornyelse og fokusplaner, som blev faciliteret af kommunens landdistriktskoordinator i dialog med Center for Landdistriktsforskning ved SDU gennem kommunens samarbejde inden for rammerne af Plan22+. Dette arbejde tænkes fortsat, såfremt der politisk vedtages en igangsætning af en planlægning for projektet.

Myndigheden forventede at modtage tilpassede ansøgninger fra de tre projekter i efteråret med henblik på politisk behandling.

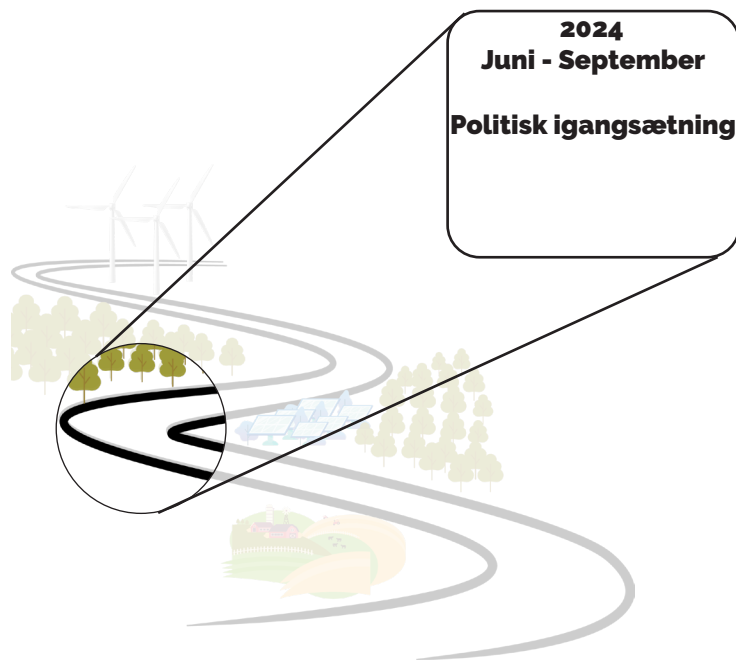
Politisk igangsætning

Efter arbejdsgruppemøderne blev der inviteret til et stort informationsmøde, hvor arbejdsgrupperne kunne præsentere deres synspunkter fra møderne. Under informationsmødet og de indledende borgermøder var Teknik og Klimaudvalget inviteret, så de kunne deltage i dialogen og blive informeret om processen og de tilpasninger, projekterne havde gennemgået. Tanken var, at de skulle være godt rustet, når de skulle træffe beslutning om igangsætning af planlægningsprocessen samt høre borgernes holdninger og resultaterne af dialogen.

Beslutningskompetencen om igangsætning lå hos Haderslev Kommunalbestyrelse, hvor Teknik- og Klimaudvalget anbefalede igangsætning af planprocessen. Politikerne blev præsenteret for de projektilpasninger og den borgerdialog, som forhåndsdialogen

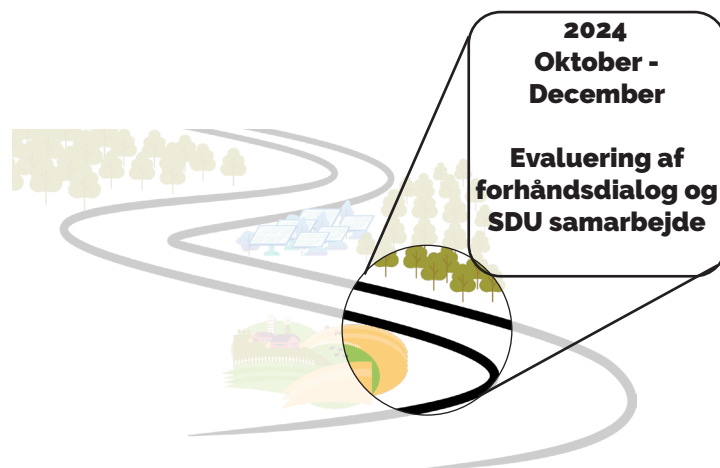
Evaluering af forhåndsdialog og samarbejde med SDU

I et samarbejde med Syddansk Universitet søgte Teknik og Klima økonomisk støtte gennem Realdania og Dansk Byplanlaboratoriums program Plan22+. Midlerne er blevet brugt til et forsknings- og udviklingsprojekt udført af Syddansk

havde indeholdt. De blev informeret om processen i arbejdsgrupperne samt de bekymringer, opmærksomhedspunkter og lokale ønsker, folk havde omkring projekterne.

Alle tre pilotprojekter var gennem forhåndsdialogen blevet tilpasset og revideret på forskellig vis. Efter afslutningen af forhåndsdialogen valgte Haderslev Kommunalbestyrelse at igangsætte planprocessen for alle tre pilotprojekter.

Universitet hvor fokus er på borgerinvolvering og de udfordringer, traditionel VE-planlægning står over for. Udgangspunktet i forhåndsdialogen i Haderslev Kommune havde været at afdække holdninger til projektet, herunder

både muligheder, bekymringer og opmærksomhedspunkter. Derigennem blev projekterne revideret, og beslutningsgrundlaget for igangsætning af planlægning for projekterne blev kvalificeret. Målet med pilotprojekterne var at skabe et bredt videns- og erfaringsgrundlag for den fremtidige vurdering, prioritering og planlægning af solenergiprojekter.

Målet med forskningsprojektet var at sikre et politisk og offentligt opmærksomhed på behovet for - og potentialet i - udbygningen af vedvarende energi (VE), samt at etablere et tværfagligt og helhedsorienteret analysegrundlag for borgerinddragelse, beslutning og planlægning af VE. Gennem forskningsprojektet blev processen med pilotprojekternes forhåndsdialoger evalueret. Dette skete gennem drøftelser på udvalgmødet, interviews med en række interessenter, deltagelse i borger og arbejdsgruppemøder samt et evalueringsmøde med de lokale arbejdsgrupper, der havde deltaget i forhåndsdialogen om projektet ved Skrydstrup. Forskningsprojektet løb til udgangen af 2024.

I oktober blev der afholdt et borgermøde med det formål at evaluere forhåndsdialogen der har været gennemført forud for igangsætning af planlægning for VE-projekterne. Til mødet holdt planlæggerne til projekterne præsentation af status på projekterne, hvorefter forsker Tobias Gandrup fortsatte alene med borgerne for at indsamle deres oplevelser af forhåndsdialogen. Som et led i den samlede evaluering blev pilotprojekterne også drøftet i Teknik og Klimaudvalget.

På baggrund af den kvalitative evaluering har forsker Tobias Gandrup i en rapport, *Kvalitativ evaluering af forhåndsdialog om Solpark Skrydstrup i Haderslev Kommune*, fremhævet tre hovedkonklusioner samt

række anbefalinger:

Konklusioner

1. Facilitering af forhåndsdialogen har været god, og kommunikationen til møderne er oplevet positivt både for borgere, kommunalbestyrelse og projektudviklere.
2. Arbejdsgruppeorganiseringen har været en stor succes. Det er dog vigtigt at holde sig for øje, at der er borgere, der i forvejen påtager sig et stort ansvar for lokaludvikling, og at de efterspørger flere ressourcer til at påtage sig disse opgaver. Borgerne føler sig ikke velforberedte, men er blevet bevidste om deres roller og om projektet i forløbet.
3. Borgerne har ikke følt sig forberedte på hvilken type indflydelse, de har kunnet gøre gældende, og har ikke følt sig godt rustet til at indgå i forhandlinger med projektudviklerne. Borgerne har haft en oplevelse af at kunne justere på et allerede defineret projekt, og at de ikke har haft indflydelse på de grundlæggende beslutninger. Projektudviklerne har været gode til at arbejde borgernes forslag ind i projektet.

Anbefalinger

- Fortsætte den gode dialog og arbejdsgruppeorganisering med justeringer.

Udover at det kan anbefales at fortsætte denne tidlige inddragelsesform, gentage forvaltningens dygtige håndtering og facilitering i mødesituationerne samt finde projektudviklere, der har forståelse for vigtigheden i det respektfulde og tætte samarbejde med lokalsamfund, er der nogle konkrete tiltag, der kunne forbedre processen:

- Kommunen tager større ansvar for at kommunikere relevant information til

borgerne.

- Kommunen sikrer sig at få inviteret alle med til møderne.
- Deltagelse af beslutningstagere ved en eller flere aktionsgruppemøder.
- Større refleksion om hvem, der repræsenterer lokalsamfundene: hvem bliver hørt og ikke hørt? Kan man for eksempel sørge for at aktionsgrupperne afholder møder med øvrige borgere fra deres lokalområder, eventuelt uden forvaltningen deltager?
- Tydelighed om inddragelse og indflydelse

Der er et potentiale for at kommunikere tydeligere om, hvad borgernes rolle i aktionsgrupperne er, og hvilken form for indflydelse, de kan gøre gældende. I den sammenhæng er det vigtigt, at kommunen internt er bevidst om, og reflekterer over, hvorfor der inddrages. Som det konkluderes, har formålsbeskrivelsen for inddragelsen været bred, og man kan stille spørgsmål ved, om det er muligt at nå alle de mål i samme inddragelsesproces.

- Støtte og ressource til lokalsamfundene

Det står klart, at politikere, forvaltning og borgerne selv er bevidst om, at VE-projekter er af en anden karakter end andre udviklingsprojekter, som lokalråd og lokale aktionsgrupper normalt engagerer sig i. Der er derfor et behov for at forberede og støtte borgerne med ressourcer, så de bedre kan indgå i disse typer projekter. Det kan man forestille sig på forskellig vis:

- En løsning er at informere borgerne i Haderslev Kommune bredt om, at disse processer er i gang, og at flere vil komme i fremtiden. Det kan igangsætte diskussioner lokalt og forberede borgerne.
- En anden løsning kunne være en tydeligere kommunikation af, hvad

borgernes muligheder er: f.eks. om medejerskabsmodeller; energirenovering eller andre idéer, der kommer fra kommunen. Det kunne for eksempel ske ved et fælles opstartsmøde for aktionsgrupperne. Det kan være, at neutralitetsprincippet står i vejen for den model.

- En tredje løsning kunne være at lade sig inspirere af VE-facilitatorordningen fra Ringkjøbing-Skjern, hvor lokalt organiserede foreninger kan søge tilskud til en såkaldt VE-facilitator. VE-facilitatoren er en ekstern aktør, som skal forsøge at understøtte en ligeværdig dialog mellem interessenterne

- En endnu tidligere dialog

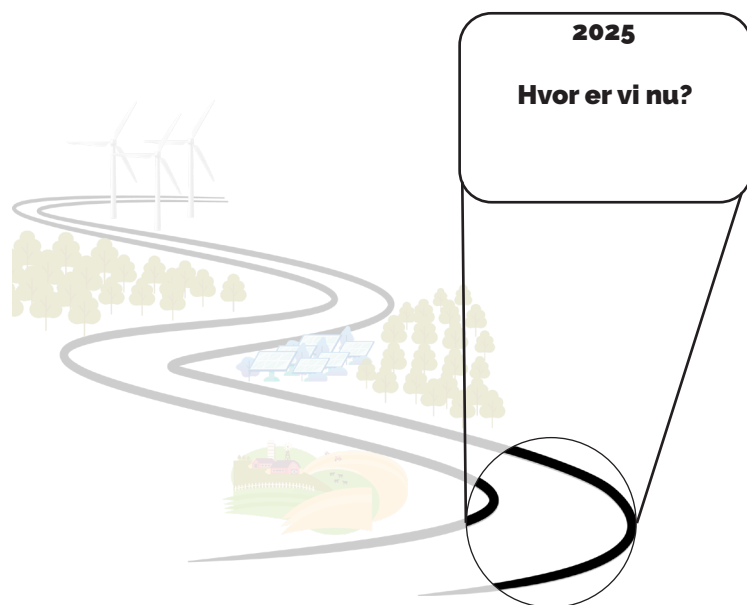
I forlængelse af foregående anbefaling kan borgerne engageres på et endnu tidligere stadie, end det har gjort sig gældende i Solpark Skrydstrup. Formålet er at give borgene større indflydelse på de grundlæggende beslutninger om et eventuelt VE-projekt, og derved tilføre ressourcer til lokalsamfundene. Det kan for eksempel ske på en af følgende to måder eller gennem en kombination af begge:

- Lokalt decentraliserede workshops med oplæg fra en ekstern aktør om muligheder for lokaludvikling gennem VE; medejerskabsmodeller, forhandlingsteknikker og diskussioner mellem borgerne om idéer til, hvordan VE kan bidrage til udvikling i lokalområderne. Det vil kræve ressourcer at facilitere sådanne workshops, og at det sker inden, der er et konkret projekt på bordet. Det kunne eventuelt sammentænkes med lokaludviklingsplaner eller områdefornyelsesworkshops.
- Interesseforhandling: funderet i værktøjer som kan i en række workshops organiseres, hvor lokale interessenter interesser identificeres i forbindelse med etablering af et VE-anlæg. Fokus i disse metoder er at udvikle løsninger sammen og derved skabe en fælles retning. Ved at spørge ind til interessenternes

interesser, og herefter få dem tydeliggjort for alle, f.eks. via landskabskort og interesse-mapping, forsøger man at skabe fokus på kreative løsningsmuligheder, der kan skabe værdi på tværs af interesser. Dette kan også gøres med projektudviklere, inden der er et konkret projekt.

*P2.nl (2020) Kort om teori i
forhandlingsmetoden connective negotiation,
fordansket version, tilgængelig
via: [https://www.c2ccc.eu/siteassets/c2ccc/
kalender/undervisningsmateriale-juni-2022-
final.pdf](https://www.c2ccc.eu/siteassets/c2ccc/kalender/undervisningsmateriale-juni-2022-final.pdf)).*

Hvor er vi nu?

Projekter	Forhåndsdialog med lokale og udvikler - Gummistøvlemøder - Borgermøder - Arbejdsgrupper - Individuel dialog - Tilpasning af areal - Lokale synergier	Politisk behandling Beslutning om igangsætning	Planlægning - Kommuneplantillæg - Lokalplan - Miljøvurderinger - Lokal dialog	Politisk behandling Godkendelse af planforslag	Offentlig høring	Politisk behandling Endelig vedtagelse
Kastvrå						
Strandelhjørn						
Skrydstrup						

Alle tre pilotprojekter er i øjeblikket i planlægningsfasen. I denne proces er der fortsat en aktiv dialog mellem arbejdsgrupperne, i to af projekterne og kommunen. Formålet med denne dialog er at følge op på projekternes fremgang og sikre, at kommunen kan informere borgerne om projekternes status samt oplyse om de forventede høringsperioder. Derudover giver det borgerne mulighed for løbende at bidrage med input og spørgsmål.

I mellemtiden har kommunen modtaget omkring 40 interessetilkendegivelser til nye vedvarende energiprojekter (VE-projekter). Disse projekter befinder sig nu i screeningsfasen og forventes at blive præsenteret for politikerne i efteråret 2025. I

2026 forventes nye VE-projekter prioriteres.

Haderslev Kommune planlægger at anvende de erfaringer, der er opnået fra pilotprojekterne, til at igangsætte en tidlig dialogfase for de nye projekter. Kommunen vil aktivt præsentere de aktuelle behov for grøn energi, så klimaplanen kan realiseres. Dette indebærer en tæt inddragelse af borgerne og en åben kommunikation om, hvordan grøn energi kan integreres i lokalsamfundet.

Derudover er erfaringerne fra forhåndsdialogen anvendelige i andre sammenhænge, såsom grøn trepart og klimatilpasning, der også berører mange borgere og lokalområder.

Hvad har vi lært?

I gennem forhåndsdialogen og dette projekt har formålet været at udvikle metoder og konkrete tiltag, der kan bidrage til lokalområdernes positive udvikling i forbindelse med etablering af større VE-projekter og implementering af kommunens DK 2020-tiltag.

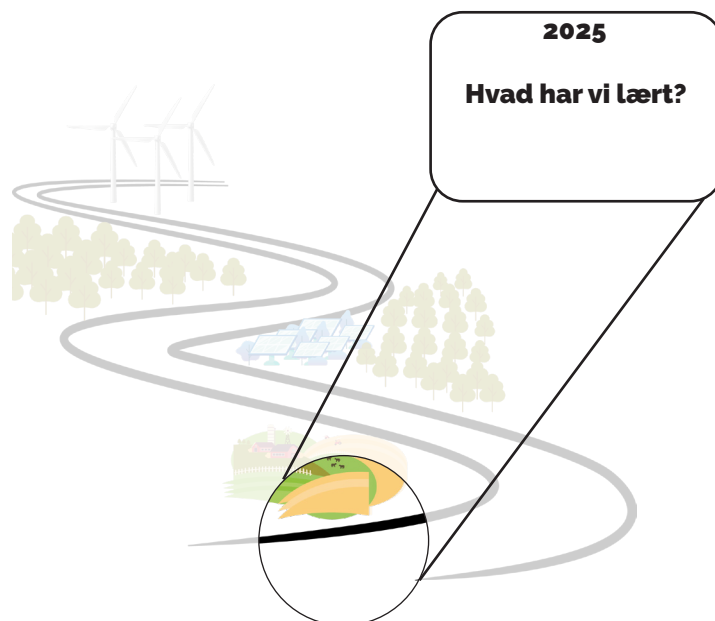
Projektet har fokuseret på:

- Identifikation af lokale udfordringer ved store VE- eller klimatilpasningsprojekter.
- Lokal anerkendelse og accept af projekter.
- Udvikling og realisering af lokale muligheder for positiv bosætning og erhvervsudvikling.
- Realisering af målsætninger og handlinger i DK2020-planen.
- Generering af lokal mérværdi.
- Erfaringsopsamling og vidensdeling.

Identifikation af lokale udfordringer ved store VE- eller klimatilpasningsprojekter

Borgerne føler sig utilstrækkeligt forberedte til at forhandle og har begrænset indflydelse på de grundlæggende beslutninger. For at sikre effektiv deltagelse i projekterne er der behov for flere ressourcer til borgerne.

Kommunen skal kommunikere klart om borgernes rolle og indflydelse, så de forstår deres handlekraft. En tredjepartsløsning, der fungerer som borgernes repræsentant over for bygherren, kan være gavnlig. Kommunen har som myndighed begrænsede muligheder for at repræsentere borgerne fuldt ud.

Lokal anerkendelse og accept af projekter?

En central læring fra projektet er, at meningsfuld borgerinddragelse forudsætter klarhed om formålet med inddragelsen: Skal borgerne informeres, høres, medskabe eller reelt have indflydelse på beslutninger? Den aktør, der inddrager, må selv have en tydelig forståelse af dette formål og samtidig være eksplicit omkring rammerne - herunder hvad der er til forhandling, og hvad der ikke er - for at sikre gennemsigtighed og realistiske forventninger hos borgerne.

Generelt har forhåndsdialogen været positivt faciliteret og bidraget til en form for lokal accept og konstruktiv dialog. Erfaringer fra andre forskningsprojekter viser, at en velstruktureret og gennemsigtig dialogproces er en forudsætning for at opnå lokal opbakning, selv blandt borgere, der er skeptiske over for vedvarende energiprojekter (VE-projekter). Selvom nogle borgere er imod VE-projekter, betyder det ikke nødvendigvis, at de har oplevet forhåndsdialogen som negativ. Tværtimod kan en inkluderende og respektfuld dialogproces hjælpe med at afmystificere projekterne og reducere splittelse på trods af forskellige holdninger.

Arbejdsgruppeorganiseringen har været en stor succes, hvilket understøttes af erfaringer fra lignende projekter, hvor arbejdsgrupper

har spillet en central rolle i at skabe lokal engagement og ejerskab. Det er dog vigtigt at sikre bredere deltagelse og repræsentation for at undgå, at enkelte stemmer dominerer dialogen. En bredere deltagelse kan opnås ved at aktivt invitere forskellige interessegrupper og sikre, at møderne er tilgængelige for alle borgere, uanset deres baggrund eller ressourcer.

Erfaringer fra forskningsprojekter som "Community Engagement and Equity in Renewable Energy Projects: A literature review" viser, at lokal accept ofte afhænger af flere faktorer, herunder graden af borgerinddragelse, gennemsigtighed i beslutningsprocessen, og hvordan projekterne kommunikeres til offentligheden. For eksempel har projekter, der har inkluderet borgerne tidligt i planlægningsfasen og givet dem reel indflydelse på beslutningerne, generelt haft større succes med at opnå lokal accept.

For at styrke lokal accept yderligere kan kommunen overveje følgende tiltag:

- Tidlig og kontinuerlig inddragelse: Engager borgerne fra starten og oprethold en løbende dialog gennem hele projektets levetid.
- Gennemsigtig kommunikation: Sørg for, at alle relevante oplysninger om projektet er let tilgængelige og forståelige for borgerne.
- Reel indflydelse: Giv borgerne mulighed for at påvirke de grundlæggende beslutninger og ikke kun de mindre detaljer.
- Tredjeparts repræsentation: Overvej at inddrage en neutral tredjepart, der kan fungere som borgernes repræsentant og sikre, at deres bekymringer og forslag bliver hørt og taget alvorligt.

Ved at implementere disse tiltag kan

kommunen ikke kun opnå større lokal accept, men også skabe en mere inkluderende og demokratisk proces, der styrker tilliden mellem borgerne, kommunen og projektudviklerne.

Romero-Lankao, P., Rosner, N., Efromson, R. A., Parisch, E. S., Blanco, L., Smolinski, S., & Kline, K. (2020). Community Engagement and Equity in Renewable Energy Projects: A Literature Review. National Renewable Energy Laboratory (NREL)

Udvikling og realisering af lokale muligheder for positiv bosætning og erhvervsudvikling

Tidlig inddragelse og aktiv præsentation af grøn energibehov er afgørende for at støtte lokal udvikling og skabe muligheder for positiv bosætning og erhvervsudvikling. Ved at involvere borgerne fra starten og sikre, at deres bekymringer og forslag bliver hørt, kan man opnå en bredere opbakning til projekterne.

Workshops og interesseforhandlinger er effektive værktøjer til at identificere og udvikle lokale muligheder. Disse aktiviteter kan hjælpe med at afdække borgernes ønsker og behov samt skabe en fælles forståelse af, hvordan grøn energi kan integreres i lokalsamfundet. Det er vigtigt at definere lokalområdet præcist og øremærke en grøn pulje til de områder, der bliver berørt af VE-projekterne. Ved at informere borgerne tidligt i planprocessen om mulighederne for finansiering af tiltag gennem den grønne pulje, kan man sikre, at de føler sig inkluderet og engagerede.

En aktiv hjælp til borgerne med at få defineret klare ønsker, som er skabt i konsensus, er også essentiel. Dette kan opnås gennem faciliterede workshops, hvor borgerne får mulighed for at diskutere og prioritere deres ønsker og behov. Når borgerne føler, at de har reel indflydelse på projekterne, øges deres accept og engagement markant.

Et vigtigt perspektiv, der er vokset frem i forlængelse af projektet, er ønsket om, at planlægning for VE i højere grad integreres i den overordnede landsbyplanlægning. Det indebærer en lokalt forankret tilgang, hvor man identificerer de konkrete udfordringer i et givent lokalområde og undersøger, om - og hvordan - VE kan bidrage til at imødekomme disse udfordringer som en del af en bredere udviklingsstrategi.

Realisering af målsætninger og handlinger i DK2020-planen

Erfaringerne fra pilotprojekterne bruges strategisk til at igangsætte tidlige borgerdialoger. Det giver kommunen mulighed for en mere struktureret og effektiv inddragelse fra start, hvor borgernes input kan indgå i planlægningen.

Kommunen arbejder aktivt med borgerinddragelse og åben kommunikation for at fremme tillid og samarbejde. Gennem informationsmøder, workshops og andre dialogformer får borgerne mulighed for at bidrage med deres perspektiver.

En gennemsigtig kommunikation sikrer, at oplysninger om projekterne – som mål, tidsplan og påvirkninger – er let tilgængelige. Det reducerer usikkerhed og styrker opbakningen til klimaplanerne.

Generering af lokal merværdi

Borgerinddragelse og tidlig dialog er afgørende for at skabe lokal merværdi ved at sikre, at projekterne er tilpasset lokale behov og ønsker. Ved at involvere borgerne fra starten kan man opnå en dybere forståelse af de specifikke behov og bekymringer, der findes i lokalsamfundet.

VE-facilitatorordninger og workshops er effektive værktøjer til at understøtte en ligeværdig dialog og skabe værdi på tværs af interesser. Facilitatorer kan fungere som neutrale mellemænd, der hjælper med

at sikre, at alle stemmer bliver hørt, og at dialogen forbliver konstruktiv. Workshops kan give borgerne en platform til at udtrykke deres synspunkter og komme med forslag, hvilket kan føre til mere velinformerede og accepterede beslutninger.

Politisk deltagelse i den tidlige dialogfase er en vigtig brik til at skabe en forståelse hos beslutningstagere for de aktuelle lokale behov. Når politikere deltager aktivt i dialogen, kan de få direkte indsigt i borgernes bekymringer og ønsker, hvilket kan hjælpe dem med at træffe mere informerede beslutninger. Dette kan også styrke borgernes tillid til, at deres synspunkter bliver taget alvorligt og integreret i beslutningsprocessen.

Erfaringsopsamling og vidensdeling

Evalueringen af forhåndsdialogen og drøftelserne i udvalgmøder har bidraget til en vigtig erfaringsopsamling, som kan anvendes til fremtidige VE-projekter. Disse evalueringer har givet værdifuld indsigt i, hvordan borgerinddragelse og dialogprocesser kan forbedres og optimeres.

Syddansk Universitets forskningsprojekt har skabt et bredt videns- og erfaringsgrundlag, som kan deles og anvendes til planlægning af VE-projekter. Dette grundlag omfatter detaljerede analyser af borgernes oplevelser, bekymringer og forslag, samt en vurdering af de metoder, der har været mest effektive i at fremme en konstruktiv dialog. Ved at dele disse erfaringer kan andre kommuner og projektudviklere drage fordel af de indhøstede lærdomme og anvende dem til at forbedre deres egne projekter.

For at styrke erfaringsopsamlingen og vidensdelingen yderligere kan kommunen overveje følgende tiltag:

- Systematisk dokumentation: Sørg for, at alle faser af dialogprocessen bliver nøje dokumenteret, så erfaringerne kan analyseres og deles.

- Vidensdeling platforme: Opret platforme, hvor erfaringer og bedste praksis kan deles mellem kommuner, forskere og projektudviklere.
- Evaluering og feedback: Implementer løbende evalueringer og feedback-mekanismer, så borgernes oplevelser og forslag kan integreres i fremtidige projekter.
- Tværfagligt samarbejde: Fremme samarbejde mellem forskellige fagområder for at sikre en holistisk tilgang til planlægning og implementering af VE-projekter.

Ved at implementere disse tiltag kan kommunen ikke kun opnå større lokal accept, men også skabe en mere inkluderende og demokratisk proces, der styrker tilliden mellem borgerne, kommunen og projektudviklerne. Dette vil også bidrage til en mere effektiv og bæredygtig planlægning af fremtidige VE-projekter.

Læring og værktøjer

Haderslev Kommune har gennem forhåndsdialogen samlet en række lavpraktiske løsninger, der kan anvendes til at forbedre planlægningen og implementeringen af borgerinddragelse til vedvarende energiprojekter (VE-projekter). Værktøjerne er simple, men kan være afgørende for at sikre en god dialog og proces. De kan relateres både til dialoger med større og mindre grupper, men er primært hentet fra dialogen med arbejdsgrupper. Brug evt. listen nedenfor som en tjekliste, der dog ikke nødvendigvis er fyldestgørende, men som alligevel vil kunne give vigtige opmærksomhedspunkter forud for en dialogproces og i forbindelse med afviklingen

og opfølgningen på dialogmøder:

Før dialogen - Sådan forbereder du dig på borgerdialogen:

- **Snak med en ven**

Kender du nogen, der har stået i en lignende situation? Spørg dem til råds og træk på deres erfaringer. De fleste vil rigtig gerne dele deres erfaringer og der kan være vigtige opmærksomhedspunkter og læring. Derudover kan du få sparring om den dialog og proces, som du selv står overfor at skulle planlægge og facilitere.

- **Definer lokalområdet – ikke kun geografi**

Overvej, hvordan lokalområdet er bundet sammen. Er der landsbyer eller lokalområder, der er forbundet via fællesskaber om skoler eller foreninger? Hvilke lokalområder har en interesse i projektet, som der skal være dialog om? Husk, at det ikke kun er geografi, der er definerende her, men også fællesskaber, ejerforhold og relationer. Brug evt. din landdistriktskoordinator eller lokale nøglepersoner til at hjælpe dig med at afgrænse lokalområdet, der skal involveres.

- **Aftal rollerne - Hvem er facilitator, referent og fagperson?**

Ingen kan jonglere med for mange roller, når du sidder i et dialogmøde og der er meget på spil. Sørg for at aftale på forhånd, hvem der er facilitator, referent og fagperson. Facilitatoren har en vigtig rolle og skal sikre at der er en god proces på mødet, hvor alle bliver hørt og der løbende bliver samlet op og man kommer dagsorden igennem, ligesom tiden skal overholdes. Facilitatoren stiller spørgsmål og opsummerer. Fagpersonen bidrager i dialogen med svar på spørgsmål, faglige input og viden, der kan medvirke til at klæde borgerne på i dialogen, et formål med denne rollefordeling er også, at fagpersonen får plads til at bidrage med faglighed neutralt, nøgternt og sagligt. Referenten sørger for at input og aftaler under mødet dokumenteres.

- **Fastlæg en dagsorden -Hvad er vigtigt? - Information, debat, spørgsmål**

Hvad er vigtigt på det pågældende møde? Sørg for, at det fremgår af dagsordenen, så der er en forventningsafstemning på forhånd. Start altid med en præsentation af deltagerne, hvis der er nye med. Slut altid med en opsamling på aftaler og giv plads til eventuelle supplerende bemærkninger.

- **Inviter ind - Hvem? Hvornår? Hvordan? Hvorfor? - Tydeligt formål med mødet -Skal der være politisk deltagelse?**

Invitationen skal være klar og tydelig. Den skal signalere mødets karakter og formålet skal fremgå. Det er helt ok, at den fremstår formel. En 'storsmilende sol' på en invitation kan opfattes som en provokation af borgere, der er kritiske overfor solceller og går med alvor ind til dialogmødet. Skriv gerne hvem der er repræsenteret – f.eks. er der politisk deltagelse? Deltager projektudvikler? Og er det alle, der er inviteret eller kun umiddelbare naboer? Overvej grundigt tid, sted og afvikling med hensyn til de deltagere, der inviteres med.

Under - Sådan gennemfører du dialogen

- **Præsentation -Rollerne skal være tydelige og hold fast i dem**

Lad alle deltagere præsentere sig, hvis det er et dialogmøde med en arbejdsgruppe eller lignende. Bede folk om at fortælle, hvis de repræsenterer nogen en forening eller lignende og evt. Præsenter jer selv med navn, titel og hvilken rolle I har på mødet. Sørg for at holde fast i rollerne hele vejen igennem mødet.

- **Rammesæt - Formålet med dialogen - Dagsorden skal forhandles**

Gentag formålet med dialogen og med det konkrete møde. Husk at en dagsorden er til forhandling selvom du har sendt den ud på forhånd, kan der sidde deltagere i rummet, så har andre emner på hjerte eller agendaer – spørg derfor fra start om alle er enige i dagsordenen og om der er andre spørgsmål eller emner, der ønskes drøftet. Det giver

mulighed for bedre at styre mødet. Husk at ønskerne skal imødekommes, men det behøver ikke at være på det igangværende møde, der er også mulighed for at aftale et opfølgende møde eller en individuel dialog om de emner, der bringes på banen.

- **Spis sammen**

Undervurder ikke betydning af, at du er en god vært og sørger for lidt mad eller kaffe og kage. Ved at være en god vært, der har sikret forplejning, signalerer du, at du vil dialogen og relationen og tager dig tid til det. Derudover giver måltidet en pause fra dagsordenen og rum for uformel dialog, hvor deltagerne kan lære hinanden bedre at kende trods forskellige interesser.

- **Ordet skal nå hele vejen rundt**

Facilitatoren skal anerkende alle, der har valgt at deltage. Gør det ved at sikre, at alle har haft mulighed for at byde ind på de emner der drøftes. Spørg derfor direkte dem, der ikke selv har taget ordet. Dem der er mere stille, har også noget på hjerte og det er facilitatorens opgave at give dem plads til at komme til orde. Det medvirker også til at nuancere dialogen at flere holdninger kommer frem i lyset.

- **Tydelig opsamling**

Efter hvert emne skal du samle op. Gentag det hele til sidst. Det kan virke omstændeligt at remse alt op, der er aftalt på mødet, men du sikrer at alt kommer med i referatet og ofte vil der dukke en ekstra vigtig pointe op. Samtidig anerkender du de bidrag, der er kommet og viser at alle er blevet hørt. Brug meget gerne en flip over, tavle eller lignende, der gør opsamling visuel og synlig for alle.

- **Plads til uformel snak**

Før mødet starter, i en pause eller under måltidet skal der være plads til den uformelle snak. Sørg for at have sat tid af efter mødet. At du tager dig tid til den uformelle snak efter mødet er en anerkendelse af deltagerne – at styrte ud ad døren uden nærmere forklaring er

det modsatte. Mange har behov for at vende noget i en mindre gruppe og mere uformelt, det skal der sættes tid af til i forlængelse af mødet.

- **Hav tålmodighed**

Giv plads - også til lange indlæg og selv om diskussionen har været lang så slut af med at spørge, dem der ikke har talt om de vil supplere med noget inden du går videre til næste punkt. Stilhed er ikke farligt!

Efter - Sådan samler du op på dialogen

- **Referat skrives og sendes ud**

Referenten færdiggør referatet og sender til alle deltagere med tak for deres deltagelse. Sørg for at opsummeringen svarer til den opsummering, der blev lavet som afslutning på mødet. Referatet er en vigtig fælles reference for både kommunen, udvikler og borgerne og I kan bruge det til at følge op på aftaler m.v.

- **Præsentation og referat offentliggøres på hjemmesiden**

Sørg for, at referater og præsentationer er tilgængelige på temahjemmesiden, for at sikre transparens omkring processen også for de borgere og interessenter, der ikke havde mulighed for at deltage.

- **Følg op på alle aftaler - Involvér fagfolk, udvikler og politikere**

Efter et møde vil der være spørgsmål, der skal undersøges, scenarier, der skal skitseres og meget mere - Husk det inden i mødes med arbejdsgruppen eller dialoggruppen igen. Involvér de nødvendige kolleger, fagfolk, udvikler og politikere. Der kan også være opgaver for borgerne ift. at afklare behov drøfte sagen med deres bagland og lignende.

- **Sørg for fremdrift i dialogen**

Sørg for at processen ikke trækkes i lang drag. Hold fast i momentum og sørg for at der ikke går for lang tid imellem møderne, så risikerer I at skulle starte forfra. Sørg for at der

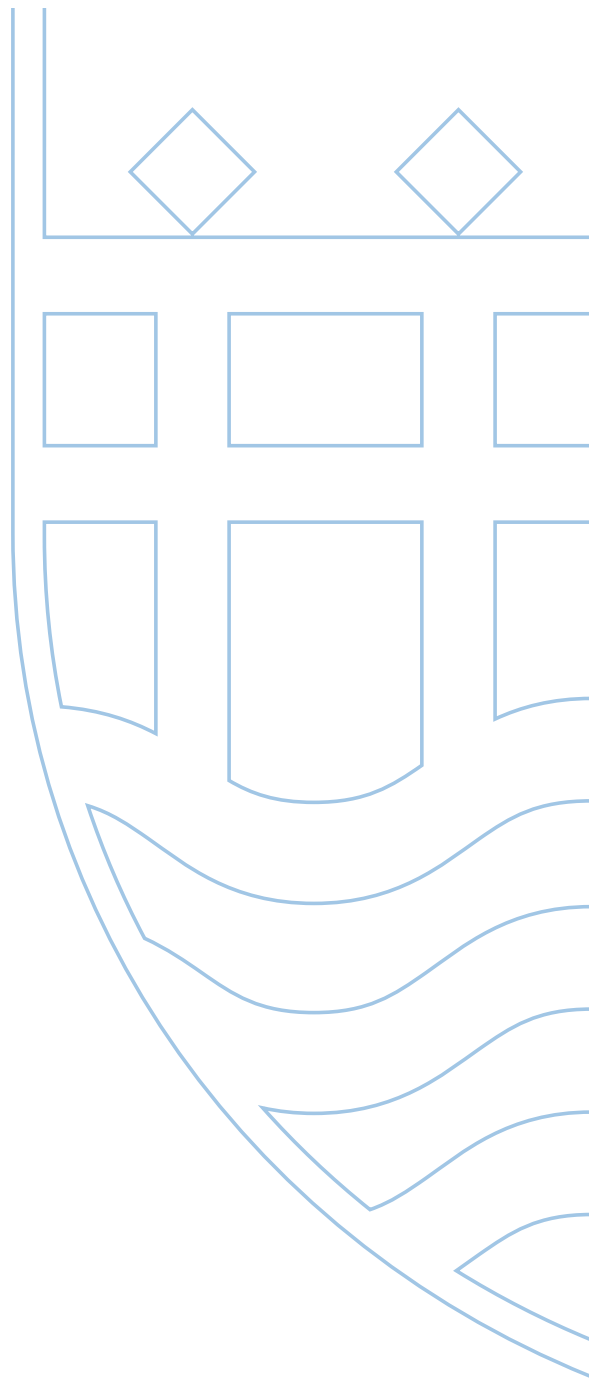
er fulgt op på aftaler og nyt til drøftelse, når der indkaldelse til nye møder.

- **Brug de lokale ressourcer - nøglepersoner, steder m.v.**

Hold møderne lokalt - er der et klublokale i hallen, et forsamlingshus eller et lokale på skolen? Så hold møderne dér. Er der lokale som kan stå for forplejning, opsætning af borde og lignende? Så involvér dem og få hjælp derfra. I visse situationer, hvis der er flere forskellige lokalsamfund som involveres eller dialogen er meget konfliktfyldt kan det være en fordel at holde mødet på en mere formel bane - det vil sige på rådhuset eller et mere formelt og neutralt sted end lokalt.

- **Evaluéér**

Spørg både borgerne ind til, hvordan de har oplevet dialogen, men brug også lidt tid kort efter mødet til at reflektere over hvordan dialogen er forløbet. Hvordan har det fungeret med rolledelingen? Lykkedes vi med at alle kom til orde? Var rammer, tid og sted i orden? Det er i den fælles refleksion, der skabes læring, som I kan tage med i kommende dialoger.

**PLAN
22+**

